

terek kiképzésében, a spontaneitásukat mindinkább elvesztő fesztiválok rendezésében találhatjuk meg.

A megnövekedett lehetőség (és felelősség) — tudjuk — könnyen parttalanná teheti a folklórkutatást. Ez a „parttalanság“ azonban a társadalmi hasznosság nagyfokú növekedését ígéri. Mint ahogy a „folk“ — nemcsak a parasztság, hanem mi mindannyian —, a folklór sem ünnepi „vorschule“ (iskolaelőkészítő) a magas művészethez, vagy díszlépcső a kultúra dombon álló templomához. Mindegyikünk háztáji kertje és szobabelsője ez a folklór, az el nem énekelt (de tudott) „nótákkal“ és a ki nem mondott (de tudott) káromkodásokkal.

Tiszteljük tehát egymás mindennapi folklórlját, hogy hosszú életűek lehessünk a földön.

SALAMON ANIKÓ—VASAS SAMU

Kalotaszegi ünnepek — európai népszokások Ünnepkörök változása és szekularizációja

Kalotaszeg elsősorban népművészetével vált ismertté. Népszokásai, bár a kutatók korán fölfigyeltek rájuk, a köztudatban mégsem váltak annyira ismertté, mint például a kalotaszegi hímzés. Mindez elsősorban magának a szokásnak a természetéből adódik, mert időben történő, múltó alkalmakhoz, jeles napokhoz és pillanatokhoz fűződő, mozgó, változó jelenség, melynek megragadása, rögzítése jóval nehezebb, mint a tárgyi kultúra egyes darabjainak vagy a reprodukálható népköltészeti műfajoknak a gyűjtése.

A kalotaszegi ünnepi szokások¹ közül is látványosságával, feltűnő és gazdag tárgyi anyagával a lakodalom szerepel a legtöbbit a szakirodalomban. A közösség bensőségesebb életéhez, hitvilágához, a különböző korcsoportok életéhez szervesen kapcsolódó szokásokról (mint például az avatás, aranyosvíz-vivés, legényszervezet), valamint a városi kultúrában is jelentős naptári ünnepekről ritkábbak a tudományos följegyzések, mivel ezek rögzítéséhez a közösség életének a teljesebb ismerete és az ünnepeken való személyes jelenlét szükséges. Ezért tud a mai kutató is, ott, ahol még él a szokás, új sajátosságokat találni.

A kalotaszegi ünnepkörök egyik legszembevetőbb jellegzetessége, szemben más vidékekkel, éppen az, hogy egy részük még ma is él, sőt továbbfejlődik, noha ez a továbbélés sok esetben csak a külsőségekre szorítkozik.

Kelet és Nyugat között

Speciálisan magyar, ugyanígy germán, szláv, román stb. ünnepi népszokásokról — jelen tudásunk szerint — nem beszélhetünk, hanem csak európai népszokásokról. Ez elsősorban a szokáseselekményekre, rítusokra érvényes, amelyek egész Európában hasonlóak. Etnikai sajátosságok főleg a részletekben, a szokások összetevőinek különböző megjelenési formáiban, arányaiban (tánc, viselet, szervezés), ezek közül leginkább a szokásköltészetben vannak. Specifikus például, hogy míg a nyugati farsangi álarcsok általában nagy tömegben vonulnak, addig a magyar farsangosok kisebb csoportokban járnak, vagy például a német naptári ünnepekhez fűződő szövegek között már alig van mitikus jellegű, szemben a román szokásköltéssel, amely talán a leggazdagabb Európában mitikus rítusénekekben.

A magyar népszokások helye e tulajdonképpen egységes, ugyanakkor változatos európai szokások sorában Kelet és Nyugat szokásai között van. A magyar néphit és népszokások e kettős kötődésében Nyugat jelenti egyrészt a nyugat-európai népektől átvett hiedelmek és szokások forrását, a kereszténység nyugati formáihoz kapcsolódó vallási jellegüket azóta elvesztett hagyományokat — Kelet pedig a kelet-európai népektől átvett szokásokat és hiedelmeket, valamint a honfoglaláskor magunkkal hozott török—finnugor—iráni—kaukázusi elemeket. Így például a Nyugattól vettük át a közép-európai pünkösdkirálynő-választást, a májusfa-állítást; a kelet-európai népektől vettük át a téli ünnepkörbe illeszkedő adomány-

Nagy Enikő évszakai

Hogy milyen lehet az örök nyár vagy az örök tél világában élni, nem tudom elképzelni. A mi életünkhöz úgy hozzátartozik a négy évszak változása, mint az alföld és a hegyvidék találkozás, mint ezekhez a domborzati és éghajlati tényezőkhöz illő flóra és fauna. Lázadozhatunk, vágycakozhatunk más után, megpróbálhatjuk nekünk-valóbbá tenni a tavaszt, gyümölcsösezőbbé a nyarat, kevesebb veszteséget okozóvá az őszt és elviselhetőbbé a telet — e körforgásból azonban ki nem léphetünk. Évszázadok felhalmozott népi tudása ölt testet a népszokásokban, a népművészetben, s erre ma is építeni lehet, bármiféle voluntarizmussal szemben. Az egyedi tapasztalat természetesen színezi, árnyalja a törvény ismeretét s magát a kifejezést. Erre épülhet a népiből ma is ihletődő „magas művészet”.

Nagy Enikő, a Kolozsvárt élő képzőművész, akinek eddigi életében több jutott a tél hidegéből, mint a tavaszi-nyári napból, meggyőződésem szerint jól olvassa az élet törvényét — és ezt végre tudomásul kellene vennie műbírálóknak is (nem szólva a kiállítások előítélőiről!). Pompás rekeszománcain az életfa körül táncoló, szorgoskodó vagy fázósan gubbasztó asszonyok s alattuk, fölöttük a jelképpé vált madarak a közös és mégis külön, sajátos univerzum hírhozói, egy megszenvedett női tapasztalat árulkodó motívumai. A rajzi tudás, a műves-munkásság s a tűzben kiégett varázsos színek együtt győznek meg Nagy Enikő művészi igazáról, újabb bizonyossággal szolgálva a népi hagyomány modern továbbvitelének, „magas művészeti” továbbéltetésének lehetőségéről.

Kántor Lajos

NAGY ENIKŐ: NYAR; TÉL (Rekeszománc)
(A Korunk Galéria anyagából)

gyűjtő, énekes-alakoskodó közzététformát. Honfoglalás előtti keleti örökség első-sorban a sámánisztikus világkép néhány nyoma a magyar néphitben, vagy a közös lakoma, lovasjátékok. A magyar népszokások azonban nemcsak kiszűrői, felvevői a sok irányból jövő hatásoknak, hanem közvetítő szerepük is van a keleti-nyugati-déli szláv, germán és román szokások között. Mindezek mellett van szokásköltészetünkben sajátosan magyarnak, egyben legarchaikusabbnak mondható műfaj is: a regősének és a halotti sirató. A regősének az ősvallás sámánisztikus emlékeit őrzi, a recitáló, szólamos siratóénekek pedig a zenei anyanyelv legmélyebb rétegeig nyúlnak vissza.²

Hold és Nap között

Az év ünnepeinek egy része a naptári évhez, másik része a gazdasági élet, a mezői munka egyes fázisaihoz, vagyis az évszakok váltakozásától, napfordulótól függő gazdasági évhez fűződik.

Eredetüket tekintve nemcsak a gazdasági, hanem a naptári ünnepek nagy része is mitikus-mágikus jellegű, bőség-, egészség-, termékenység-varázsló, bajelhárító, hálaadó rítus volt. A gyűjtögető, halász, vadász műveltség szintű társadalmak totemisztikus-mágikus ünnepei még elsősorban a gazdasági életet meghatározó, lét-fenntartást szolgáló állat- és növényvilágnak évszakok szerinti változásával és a napfordulókkal voltak összefüggésben. A földművelő, valamint az állattenyésztő közösségekben a mezőgazdasági munka egyes fázisaihoz, az állatok szaporodásához kapcsolódó időszaki ünnepek szerepe nagyobb. A csillagászat fejlődésével (a Hold szerinti időszámításról a Nap szerinti időszámításra való áttérés a Közel-Keleten, majd a Római Birodalom területén), valamint a kereszténység térhódításával Európában a kimondottan gazdasági hátterű, periodikus ünnepek nagy részénél a naptári, illetve a vallásos mozzanat került előtérbe, vagyis ezek az ünnepek fejlettebb naptári, illetve vallási rendszerekbe ágyazódva jelentkeztek. A keresztény ünnepekhez fűződő rituális cselekmények számos mozzanata viszont csak később rögzült a kereszténység előtti pogány hitrendszerből. Például a tűzzel, vízzel való tisztító szertartások, a határkerülés stb.³

Az európai naptári ünnepek tehát különböző történeti korokból származnak. Antik, görög-római szokáselemek, az egyes európai népek kereszténység előtti szertartásai, valamint a keleti, főleg zsidó elemeket magába olvasztó keresztény ünnepi szertartások rétegződtek így egymásra.⁴ E történeti rétegződést tükrözik a különböző, a Nap és Hold szerinti időszámításhoz kötődő ünnepek. E szempontból az európai naptári ünnepek három csoportra oszthatók:

1. szoláris ünnepek — ezeknek a Nap szerinti időszámítás alapján állandó helyük van a naptárban (ilyenek például: a téli napfordulóhoz fűződő karácsony vagy a nyári napfordulóhoz fűződő szentiváni tűzgyújtás és a január elsejei évkezdés);

2. luniszoláris ünnepek — részben állandó, részben a Hold változásait követő helyük van a naptárban (például húsvét, a tavaszi napéjegyenlőség utáni holdtölte utáni első vasárnap);

3. lunáris szokások — elsősorban a Hold változásaihoz fűződő mágikus cselekmények, tiltások (például: újhold napján kell a vetést elkezdni, de ugyanakkor nem szabad sütni).

Az évkezdés ünnepköre

A naptári ünnepek egy része egynapos, más részük ünnepi ciklusokat alkot. Az évkezdés mozzanatához fűződő szokásoknak kristályosodási centrumai Kalotaszegen is, akárcsak Európában mindenütt, a téli napforduló ünnepei: december 25., január 1. és január 6. (Ezek valamikor évkezdő napok voltak).⁵

A téli ünnepkör általában a késő őszi—tél eleji névnapokkal indul. Katalin, András, Borbála, Miklós és Luca napja eredetileg szintén évkezdő napok lehettek. Bár az egyház e napokra egy-egy szentjének neve napját tette, e szentek középkori kultusza már elhomályosult, és a nép ma mint gonoszjáró napokat tartja számon, amiért is igen sok varázsló jellegű szokás fonódott e névnapok köré. A Katalin, András és Borbála sok helyen férjjesztő, férjvarázsló, máshol asszonyi dologtiltó, illetve féregűző nap. A Miklós-napi alakoskodás és a gyermekek megajándékozása a magyar népszokások közt újabban terjedt el, és nyugati eredetűnek tartják. A Mikulások általában fehér szakállú, kosarat vivő, ajándékot osztogató, néhol vesszőző, gyerekijesztő öregemberek. Luca napja a Gergely-féle naptárreform előtt napfordulónak számított, köréje sok varázsló szokás csoportosult. Bár ezt az

ünnepet az egyház a fényt jelképező Szent Lucia nevéhez kötötte, a vallási motívum (a szentkultusz) a XVI. századtól kezdve elfelejtődött. A legtöbb Luca-napi varázsló cselekmény a néphit körébe tartozik, ilyen például a Luca-szék készítése; e szék segítségével december 24-én este „megláthatók a boszorkányok”. Ünnepi szokások szempontjából jelentős a Luca-napi alakoskodás, mely növekvő fényvel, halottkultusszal és termékenységvarázslással kapcsolatos démonikus nőalakhoz fűződik Európában.

István és János napja (december 26. és 27.) szintén egészség- és termékenységvarázsló napok, melyek összefonódtak a téli napforduló ünnepeivel. E napokon maradt fenn leginkább a szerencsekívánó névnapi köszöntés, az istvánolás és jánosolás.

December 24–25. a magyar népnél is a legtöbb egyházi, népi és félnépi szokás, ünnep találkozási pontja. Legnépszerűbb régi, latin nyelvű liturgikus játékokhoz tartozó színjátékszerű téli napfordulós szokásunk a ma már teljesen népi-vált *betlehemes játék*. Középpontjában, főleg a közép-európai országokban, egy komikus, vaskos humorú pásztorjáték áll. E köré épültek aztán bizonyos, eredetükben ma már elhomályosult bibliai tárgyú mozzanatok: József és Mária szállás keresése, a három napkeleti király látogatása és a különböző Heródes-jelenetek melyek főleg a román, orosz és lengyel népnél hangsúlyozottak. A verses, élő szereplőkkel vagy bábokkal előadott betlehemes játékhöz hasonlóak voltak régen a főleg helyi elterjedésű misztériumok. Ilyen volt például a bünbeesés történetét előadó paradicsomjáték.

Legarchaikusabb és etnikai szempontból a legsajátosabb népszokásunk egy nem bibliai tárgyú, féldrámatiszta alakoskodás, a *regölés*. Fő időpontja december 26., István napja. Tulajdonképpen a főleg Kelet-Európában általános télközépi adománygyűjtő, a termékenység és bőség biztosítását célzó állatalakoskodó köszöntések magyar változata. A regösének elnevezése, valamint a „Hej regem” refrén feltételezhetően sámánisztikus emléket őriz. A regösének dallama is archaikus, akárcsak a Napot, Holdat szarvai közt hordozó szarvas motívuma egyes regöszövegekben.

A féldrámatiszta téli napfordulós köszöntők közt legáltalánosabb a *kántálás* — a kisfiúk és legények (ritkábban lányok, felnőttek) csoportos, szervezett adománygyűjtő *köszöntése*. Kántáló énekeink közül, melyek az egyházi és népi motívumok állandó kölcsönhatásában alakultak, egyik legrégebb és legismertebb a *Csordapásztorok* című karácsonyi népének. Ide sorolhatók, bár sok helyen más névnapokon is éneklik már, az István- és János-napi köszöntőversek és -énekek, valamint a lányoknak és gyermekeknek december 28-i népi mondókával kísért vesszőzése, korbácsolása, az ún. „aprószentekelés” vagy „mustározás” népszokása. Ehhez kapcsolódnak aztán az állatok egészség- és termékenységvarázsló vesszőzése, valamint a legényavatással összefonódó „büntető botozás” mozzanatai.

A télközépi évkezdéshez fűződő szokásoknak nemkevesebb fontos gyűjtőcentruma — az *újév* napja. Január 1. — azaz Calendae Ianuariae — miután a római birodalomban a Julius Caesar-féle naptárreformmal évkezdő nappá vált, lassan nemcsak az újév napját, hanem az egész télközépi ünnep- és szokáskört kezdte jelenteni. (A *kolindálás*, *koledálás*, *kalandázás* tulajdonképpen mind a *calendae* leszármazottjai.) E szokások alapja a jókívánság, bőség, egészség, szerencse biztosítása, baj, betegség, gonosz elhárítása az új esztendőben. Szilveszteri-újévi szokásaink jó része római eredetű: zajkeltéssel egybekötött jókívánságok, lakomázás, mulatság, jóslások az új évre. Az újévi köszöntők közül legnépszerűbb az „Ujesztendő, vígságszerző” kezdetű, melyet Kalotaszegen is énekelnek. A moldvai csángók szilveszteri *hejgetése*, bár nyelviileg a regöléssel mutat rokonságot, újévi szokásaink közt mégis egyedülálló. Sajátos hangszerükkel, a *bikával* lármázva, köszöntőénekeikben — akárcsak a moldvai románok — bőséges gabonatermést remélnék a búza élettörténetének elmondásával.

Magyar újévi szokások közt nem mondhatjuk általánosan elterjedtnek a Kalotaszeg néhány falujában még élő szilveszter éjszakai tüzeskerékkel, tűzgyújtással, aranyosvíz-vívással kapcsolatos rítusokat sem. Ezek az eredeti jelképrendszerükből már rég kiszakadt, a téli napfordulóra utaló, a Nap növekedését szimbolizáló, azt talán segíteni akaró decemberi-januári szokásokban a víz, a tűz és az arany mágikus erejében való ősi hit dominál. A víz életető elem, tisztaság-, termékenység-, bőség- és egészségvarázsló erejébe vetett ősi hit nem kíván különösebb magyarázatot. A téli, nyári napfordulóhoz, tavaszi napjegyenlőséghez fűződő rituális tűzgyújtások, tüzeskerék-gurítások a tűz gonosz szellemet, rontó boszorkányt pusztító erejének, gyógyító és termékenyítő hatásának, a Nap, az élet növekvő erejének, megújulásának és a halál, a tél, a sötétség és a terméketlenség fölötti diadalának szimbólumai, ősi napkultuszok és napvallások emlékei. Ezekben a vallá-

sokban és kultuszokban igen jelentős szerepe volt a Nap fémének, az aranyak, így a nap ereje ezekben a rítusokban átruházódott az aranyra is.

Ezért különösen érdekes a három mágikus erővel bíró elem együttléte a mai napig virágzó nyárszói szilveszter éjszakai aranyosvíz-vívés rítusában.

Január 6-án (epifánia, háromkirályok) valamikor ugyancsak a Nap születését ünnepelték, csak a kora középkorban ruházta föl ezt az ünnepet az egyház a „vizszentelés”, „házszentelés” és „alamizsnagyűjtés” sajátosan vallásos motívumaival. Régi erdélyi forrásokban a *koledálás* elnevezés inkább erre a január 6-hoz kapcsolódó egyházi alamizsnagyűjtésre, mintsem a kelet-európai népeknél (román, lengyel, görög stb.) oly jellemző téli köszöntő szokásokra, a *kolindálás*ra vonatkozik. Egyes vidékeken elterjedt vízkereszti féldramatikus szokás a *csillagozás* vagy *Háromkirály-járás*, amikor a gyermekek a Háromkirályok képében papírból, fából készített csillaggal (*Máté*, 2:2.) csillagéneket énekelve járnak köszönteni.

Farsang. A nálunk január 6-ától húshagyóig (farsang keddjéig) tartó hathetes ünnepi periódus a legfelszabadultabb és a mai napig legszívósabban fennmaradt antik elemeket is magába olvasztó középkori európai profán utcai népünnepelemek, a karneválnak a leszármazottja.

A középkori karneváli világszemlélet, vidámság lényege a hierjes fölszabadultság az élet vagy akár más ünnepek komolyságától, mindenféle hierarchikus alá- és fölérendeltségtől. „A karneváli vidámság először is *össznépi* [...] — írja Mihail Bahtyin —, itt *mindenki* nevet, itt a világon nevetnek; másodszer a karneváli nevetés *egyetemes*, mindenre és mindenkire vonatkozik [...]; s végül harmadszor, a karneváli vidámság ambivalens: vidám, ünneplő s ugyanakkor elgondolkodtató, tagad is és állít is, temet is és újjá is szül.”⁶

A magyarság a szokást a középkorban vette át, főleg német, majd olasz közvetítéssel. A falun, városban máig élő farsangi mulatságok fő motívumai — mint Európa minden népénél — a tánc, álarcviselés, állatalakoskodás, ruhacsere, vagyis *maszkurázás*, *csúfok öltöztetése*. A maszkos alakoskodáson kívül több történeti adat szól a magyar farsangi halottas táncról, a megszemélyesített bójt és farsang közti dramatikus párviadalról. A XVII. századtól ismert és országosan elterjedt a húshagyókeddi-hamvazószerdai vénlány-, illetve vénlegény-csúfoló *tuskóhúzás*, a farsangi lakodalmas játékok és az asszonyi különmultságok. Egyedülálló farsangi szokás volt a hétfalusi esángoók *borica-tánca*.

Termékenység és újjászületés

A természet megújulása, az újjászületés jegyében fogant tavaszi ünnepkör középpontjában az ún. termékenységünnepek állnak. A tavaszi ünnepkörhöz tartozó ünnepi szokások nagy része ugyan az egyházi liturgiának rendelődött alá a középkor folyamán, eredetükben mégis korábbi, „pogány” képzetekre utalnak vissza. Talán ezzel magyarázható, hogy az egyház keretében zajlott liturgikus játékok (pl. „feltámadás”, „határkerülés” stb.) könnyen szekularizálódtak, s éppúgy a népivé vált szertartások közé tartoztak, mint a középkori latin, illetve magyar nyelvű misztériumjátékok vagy a barokk passiók, melyeket elsősorban a kódexek és a fennmaradt iskoladramák őriznek. (Az *Omagyar Mária-siralom* például ilyen misztériumjátékok szerves része volt.) Pogány eredetű, de egyházi szokássá, majd újból népi gyakorlattá vált a tavaszi tűz-, víz-, étel- és zöldág-szentelés, illetve sok, a tűz és víz szentségében, varázsserejében való mágikus-vallásos hiten alapuló szokás. Ilyenek a nagypénteki mosakodás, a nagyszombati tűzszentelés; ide kapcsolódik a félnépi-féldramatikus virágvasárnapi zöldág-hordás, illetve kiszehordás. Ez utóbbi egy női ruhába öltöztetett szalmabábu elégetése vagy vízbedobása a falu határában. A mágikus rítus háttere egyrészt a tél, a baj, a betegség kivitele és elpusztítása (a *kisze* képében), másrészt a tavasz behozatala (zöldághordás a határból a faluba).

A kimondottan nem egyházi eredetű húsvéti népszokások általában termékenységvarázsló jellegűek. Legjellemzőbbek a termékenység általános eurázsiai szimbólumával, a tojással kapcsolatosak, mint a pirostojás-festés, a tojásküldéssel és -ajándékozással egybekötött barátságkötés; komatálküldés, locsolás, vesszőzés. E szokáscelemeknyeket általában népi eredetű mondókák kísérik.

A májusfaállítás és pünkösddőlés szokáscelemeknyei is igen lazán kapcsolódnak az egyházi ünnepekhez. A májusi alakoskodó játékok, illetve majálisok, bár különböző eredetűek (pogány kori, kelta évkezdés, római floráriák), a természet megújulásához, legszebb virágzásához kapcsolódnak. A szokásmotívumok középpontjában a zöld ág behozatala, a tavaszi leányjátékok, labirintus- és párosító táncok (pl. „Büjj, büjj zöld ág”), az alakoskodás és rózsaszimbolika (pl. pünkösdkirálynő-

választás) — vagyis a termékenység, szerelem, jegyesség, erotika, születés és a Nap mozgásának rejtett jelképei állanak. Legösszetettebb, történetileg még ma is tisztázatlan régi népszokásunk az időszakos pünkösdkirály-választás, a XVIII. század végétől felbukkanó pünkösdi királyi pár választás (a kiválasztott legény és leány virágokkal díszítve járta körül a falut). Ma már csak mint gyermekjáték él a Dunántúlon a kislányok pünkösdkirálynő-választásaként. A kislányok a selyemkendővel letakart kis *királynővel* énekelve házról házra járnak köszönteni, miközben rózsaszirmokkal szórják tele egymást. Termékenységvarázsló szokás, a kender növekedését kívánja elősegíteni. Az említett leányjátékok és labirintusjátékok, valamint a zöldág(májusfa)állítás sok faluban ma is élő szokások, igaz, hogy legtöbb helyen már csak a gyermekjátékok őrzik.

A *szentiváni tűzgyújtás* (június 24.) legteljesebb „tűzgyújtó” és egyben leglátványosabb nyári naptári ünnepünk. A legtöbb európai népnél ismert szerencsehozó vagy baljóslatú szokás alapja a kereszténység előtti keleti és ősi európai nyári napfordulóhoz, az ekkor gyűjtött tűz erejéhez kötődő hiedelmekben, gonoszűző, bajelhárító termékenység- és egészségvarázsló rítusokban van. Csak másodlagosan épült rá erre a kereszténység keresztelő Szent Jánoshoz fűződő fény-szimbolikája. A szokás fő mozzanatai a fáklya- vagy tűzgyújtás, a tűz átugrálása, tüzes karika eregetése, növények, virágok tűzre szórása. A szent kultuszának mozzanata később elhalványult. Magyar jellegzetesség a szokás szerelemvarázsló, párosító motívuma, illetve rítuséneke, a „hosszú szentiváni ének”.⁷

Gazdasági ünnepek

Míg a naptári év ünnepei ciklusai főleg a téli-tavaszi időszakra esnek, a gazdasági ünnepek súlypontja, a gazdasági munkák fő ideje — kezdete vagy vége — a tavasz, a nyár, az őszi. Így a fontosabb *gazdasági ünnepek* az év ünnepeinek sorában tájainkon majdnem időrendben is követik a naptári ünnepeket.

Az állattartó falvakban minden tavasszal Szent György-napon (április 24.), a jószág *kiverése*, vagyis az első kihajtás napján nagy ünnepeket szoktak tartani. Az ünnepi mozzanatok középpontjában ilyenkor a termékenységvarázsló, óvó, tisztító, gonoszűző rítusok álltak: az állatok szenteltvízzel való meghintése, füstölése, „Új tűzön” való áthajtása és a hajnali állatfürösztés.

A nyári mezőgazdasági munkák közül az aratás *végzését* követte jelentősebb rítusmozzanatokkal egybekapcsolt szertartás, az aratóünnep, illetve fő mozzanata, az aratókoszorú-kötés.

Az őszi hónapokban — szeptembertől novemberig — tartották a gazdasági évet *záró* mulatságokat (állatok behajtása, pásztorfogadás vagy szőlőtermesztő vidékeken a szüreti bál). Késő ősztől került sor a kendermunkával kapcsolatos asszonyi összejövetelekre, mulatságokra (fonó, guzsalyos), ahol a falusi fiatalok hagyományokba való benevelődése folyt.⁸ A *kalákáknak* ezzel szemben — bár mindig mulatsággal zárultak — mégis a munkavégzés volt az elsődleges funkciójuk.

Kalotaszegi sajátosságok

Az előbbieken vázolt európai és magyar ünnepi szokások tükrében sajátosan kalotaszegieknek a következő szokáselemek, illetve mozzanatok mondhatók.

Felszeg néhány falujában napjainkban is él egy eddig más vidékről ilyen formában nem ismertetett szokás: az ifjúság *szilveszter éjszakai éjjeli tűzgyújtással egybekapcsolt, szervezett aranyosvíz-hordása*. A szokás egyes elemei külön-külön több kalotaszegi faluban fellelhetők. Így az éjjeli utáni egyéni aranyosvíz-vívés az egész vidéken, sőt más vidékeken is szokás, a szervezett, házról házra való csoportos aranyosvíz-vívés pedig él még Kajántón és Tordaszentlászlón is.

Az *éjjeli tűzgyújtás* az aranyosvíz-viteltől függetlenül szokás volt még Magyarórkerekén, és ma is szokás Jákótelkén és Kalotaszentkirályon. A nyárszói ünnep azért különösen érdekös és figyelemre méltó, mert a *tűz* és a *víz*, e két, az emberiség kezdete óta mágikus varázserővel rendelkező elem nemcsak hogy *egy*, e varázserő utaló *ritusban* egyesült, hanem ez a házról házra járással, a „kolindáló” köszöntéssel is egybeolvadt, és vált az ifjúság közös szórakozásává. Tehát a rítusfunkció úgy ment át a szórakozásba, hogy mágikus háttéréből (egészségvarázslás) is megőrizte a leglényegesebb szerepet: a rítus távoli mágikus háttérének hangulatát.

A régi Kalotaszeg (Alszeg, Felszeg, Nádas mente) legjellemzőbb vonása azonban — ami egyben élesen el is határolja a környező vidékektől — nem valamely

ünnepi szokás megléte, hanem éppen egy bizonyos szokásnak a hiánya. Ez a szokás pedig a farsangvégi (farsang keddi vagy szerdai) vénlány-, illetve vénlegénycsüfölo tuskóhúzás, aminek sem a történeti anyagban, sem az öregek visszaemlékezéseiben nem bukkantunk nyomára. Kalotaszeg peremén, az átmeneti falvakban viszont az első világháborúig még élő szokás volt, akárcsak sok más néprajzi tájon.

Vannak ezenkívül olyan szokások, szokáskörök, amelyek — bár máshol is fellelhetők — elsősorban *ünnepi méretükkel, szervezethezükkel*, különös jelentőségükkel, valamint sajátos megjelenési formájuk révén emelkednek ki más vidékek hasonló ünnepei sorából. Ilyen néhány Nádas menti és Kolozsvár környéki faluban (Méra, Inaktelke, Türe, Magyarlóna) az év egyik legnagyobb ünnepe, a juhok tavaszi kihajtásakor tartott, ún. *tejbemérés vagy juhmérés*, ami nemcsak méretei, szép, színes ünnepi mozzanatai miatt jelentős, hanem a még ma is élő rituális (analógiás mágiát őrző) cselekményeivel, mint a juhok és a juhászok vízzel való *locsolása*, a domboldalon való *legurulás*, a *henderikázás*, a következő nyárra sok esőt, tehát kövér legelőt, vagyis nagy tejhozamot és szaporodást mágiikus úton elérni.

A naptári ünnepek között a legnagyobbak a téli napforduló több napos ünnepeit tartják, amikor Kalotaszeg legtöbb falujában szervezeten együtt „mulat a fiatalság”. Ez az ünnep nemcsak a féldrámatis karácsonyi szokások gazdagságával (*kántálás, kötözés, tánc, botozás*), mint inkább a *legénycapat* szervezethezével emelkedik ki.

Kevés helyen van ma már olyan előkészítés, mint a négynapos tánc és szokássorozat bonyodalommentességét biztosító *vezetőségválasztás*; ezek célszerű munkamegosztása: zenész- és táncolóház-fogadás, a zenészek étkeztetésének megszervezése, az ital kezelése, a rend fenntartása, a büntetés kiosztása, rigmusok, játékok betanulása és előkészítése.

E téli ünnepekörbe illeszkedik az István- és János-napi köszöntéssel egybekötött *kötözés*, vagyis az ünnepeit láncsal, kötéllel, törülközővel való megkötése, esetleg fölemelése. A szokást a legtöbb faluban már csak a névnap köszöntést jelentő *kötözés* szó őrzi.

A *december 28-i botozás, vesszőzés* igen ismert és általános szokás. Kalotaszegen azért figyelemre méltó, mert néhány falujában *két vagy három verésen alapuló szokás olvadt egyetlen játékos botozássá*, anélkül hogy bármelyik ezek közül teljesen elvesztette volna eredeti funkcióját. Így olvadt eggyé például Damoson a tulajdonképpeni aprószenteknap *termékenységaráztoló vesszőzés* az avatószertartás *felverésével* és a legényszervezet valamikor büntető, ma játékos szimbolikus *botozásával*. E három mozzanat közül a többi faluban a büntető vagy az aprószenteknap *botozás* dominál.⁹

A hűsvéti tojásfestés szintén mindenütt élő szokás. Kalotaszegen azonban, pontosabban néhány Nádas menti faluban a *tojásfestés technikája és motívumkészlete összefonódott a fellendülő bútorfestéssel*. Ez azt jelenti, hogy az asztalos- és bútorfestő-családokban hagyománnyá vált a hímestojás ecsettel és bútorfestéssel való festése és egyúttal a bútorra festett minták nagy részének átvitele a tojásra. Ez a folyamat napjainkban egyre nagyobb méreteket ölt.

Mindezek mellett van néhány olyan helyi, csak egy vagy néhány faluban felbukkanó szokásmozzanat, melyek az egész vidékre nem jellemzőek, és épp különösségükkel emelkednek ki a tipikusnak mondható kalotaszegi szokások közül. Ezek némelyike valamikor talán általános lehetett nemcsak Kalotaszegen, de úgy tűnik, hogy csak itt maradt fenn mint túlélő maradvány (survival).

Ilyen például az ünnepek előtti *faszedés* Nagykapuson, amikor a legénycapat egyik decemberi vasárnapon házról házra járva egy szekérral *fát* gyűjt, *szed*, amit majd eladnak, és az árából fedezik az ünnep költségeinek egy részét. A szokás még előbukkan Magyarvalkón, de nem a téli ünnepekör, hanem a lakodalmi szokások mozzanataként.

Teljesen helyi szokásnak tűnik a kalotaszentkirályi (és környéki) újévi jókívánságnak az a formája, hogy a *köszöntőverseket éjjel a lányos házak falára írják* a legények.

Ugyanígyennek mondható a ketesdi újévi szokás: a *legények jókívánságaitak répabábuval vagy galambbal juttatják a lányokhoz*.

A szilveszter, illetve karácsony éjszakai *tüzeskerék-gurítás* két peremvidéki faluban, Magyarlónán és Kisbácsban ismert. Nem tekinthető véletlennek, hogy az ősi, tűzhöz, napfordulóhoz fűződő szokáscselekmény épp vallási és nemzetiségi szempontból vegyes falvakban maradt fenn.

A szilveszter éjszakáján fölolvastott *év végi krónikák* szokása (Zsobok, Nagypetri, Kajántó) a környező román falvakban is fellelhető.

Végigtekintve a kalotaszegi ünnepi szokásokon, mindenekelőtt az a szembe-
tűnő, hogy a változás iránya nem mutat egyértelműen a szegényedés felé, mint
azt a falu átalakulásának a korában föltételezni lehetne. A változások a különböző
ünnepeken nem egyformán érvényesülnek.

Szegényedés elsősorban a naptári ünnepek szertartásaiban mutatkozik. Ez a
szegényedés egyrészt egyes szokásmozzanatok elmaradásában, másrészt ezek leegy-
szerűsödésében jelentkezik. Így például Kalotaszentkirályon — mint a legtöbb falu-
ban — a művelődési ház fölépítésével elmaradt az utcák szerinti táncbájoskodás,
és ezzel együtt értelmetlenül váltak a táncbájoskodás és táncköltöztető szertartások,
beköszöntő és búcsúzó rigmusok. Ugyanígy a fonóházak megszűnésével párhuzamosan
— néhány falu kivételével — teljesen elmaradtak a farsangi alakoskodások,
feledésbe merültek a maszkurák. A fonóházak helyébe lépő varróházakat újabban,
néhány ebben élen járó falu mintájára, kezdik tudatosan visszaállítani (egyes falu-
kban a fonóház-szokásokkal, így a farsangi játékokkal együtt).

A legtöbb faluban a háromnapos naptári ünnepek lassan egynapos ünnepé
zsugorodnak, miáltal a második-, harmadnapos szokások — mint például a téli Ist-
ván- és János-köszöntés — az első ünnep estéjére zsúfolódnak össze, vagy pedig
— mint például a hétfői öntözöködés, locsolás — délelőtről késő délutánra szorul-
nak. Ezeknek a változásoknak a fő oka a fiatalság ingázása a környéki munka-
helyekre és iskolákba, ahonnan hétköznapokon csak késő délután érkeznek haza.

Mindennek ellenére néhány archaikusabb felszegi faluban egyes naptári ün-
nepi ritusok új mozzanatokkal gazdagodtak, illetve különböző rituselemek ötvö-
ződésével komplex ritussá váltak. Így például a nyárszói szilveszter éjszakai tűz-
gyújtás ritusa az utóbbi években új mozzanattal gazdagodott: a legények az égő
tűzet sorban többször átugorják. A damosi felverés ritusában pedig, mint azt előbb
említettük, három különböző, addig más-más napon tartott botozással-vesszőzéssel
kapcsolatos rítus olvadt egyetlen összetett szertartássá.

Bizonyos naptári ünnepek *fönymaradását* — kántálás, felverés, aranyosvíz-
vívés — nem annyira az ünnepek rituális tartalmai, mint inkább a fiatalok élő
játék-, illetve közös ünneplésigénye biztosítja. Ez a fiatalság most ismerkedik a
városiak szórakozásmódjával — diszkó, házibulik —, de ezzel párhuzamosan já-
ték- és ünnepigényük, hagyománytisztelőjük még fönntartja az évszázadok
óta készen kapott régi formákat.

A tejbemérésnél még élő érzelmi-szellemi tartalmakat, motívumokat pedig —
mint az erősen emelkedett ünnepi hangulat, a különböző bőség- és termékenység-
várászló ritusok — paradox módon épp a közvetlen anyagi érdek: a magántulaj-
donban lévő juhok bőséges tejhozamának biztosítása tartja fönnt.

Érdekes összevetni a naptári ünnepek kalotaszegi változásait az emberélet for-
dulóíhoz fűződő szokások, az ún. átmeneti ritusok alakulásával. Ezek közül is első-
sorban azok a mozzanatok maradnak fönnt és gazdagodnak, amelyek közvetlen
anyagi érdekhez kapcsolódnak. Ilyen mozzanatok a keresztelő, a konfirmáció és a
lakodalom ajándékozási szokásainak immár hivalkodóvá válása, valamint a meg-
hívottak számának aránytalan növekedése. Az utóbbi években a Nádás mentén a
lakodalomban szokásos hozománybemutatás mintájára keresztelő és konfirmáció
alkalmával is bemutatják az ajándékokat: végigviszik a falun, kiteszik az ablakba,
és kiállítják a mulatóhelyiség falára. Ezek a mozzanatok mind az anyagi jólét,
a gazdagság minél látványosabb fitogtatását teszik lehetővé.

Igen stabilnak bizonyultak Kalotaszegen a halálhoz és temetéshez fűződő szo-
kások.

A fönntmaradást ez esetben a szokás szociál- és mentálhigiéniai funkciója biz-
tosítja: a halállal szemben egyén és közösség egyaránt tehetetlen, az ismeretlenlől
való félelem is változatlan, maradandó motívuma a szertartásoknak.

Ami bizonyos szokások *teljes elmaradásának módját* illeti, ez általában fo-
kozatosan, ritkább esetben egyik alkalomról a másikra történik.

A szokások megszűnésének első látható jele azok értelmi-tartalmi kiüresedése,
ami a kalotaszegi ünnepi szokások egy részére kezd érvényes lenni, főleg a fia-
talok körében, és egy többé-kevésbé passzív, színeli részvételben jut kifejezésre,
amikor a szereplők közömbös hangon és arccal mondják el az immár rövid szó-
veget, míg az öregek ragyogó arccal, átéléssel nézik végig a jelenetet.

Lassan elmaradoznak bizonyos lényegtelennek tartott szokáselemek, a mon-
dott rigmus lerövidül, prózává válik, majd utolsó fázisként a szokás teljesen el-
marad. Bizonyos szokásmozzanatok hirtelen elmaradásában — akárcsak az újak
keletkezésében — igen nagy szerepük van a közösség által elismert, tisztelt vezér-
egyeniségeknek.

Végigtekintve a kalotaszegi ünnepi szokások elszegényedését és eltűnését egyrészt, gazdagodását és újjászületését másrészt, elmondhatjuk, hogy az átalakulás e két iránya tulajdonképpen egyensúlyban van. Az ünnepi életük bizonyos mozzanataiban észlelhető elsekélyesedést más területek gazdagodása pótolja.

JEGYZETEK

1. Az alábbiakban használt fogalmak (szokás, ünnep, rítus) meghatározásához lásd Salamon Anikó: *Szokás, ünnep, rítus*. Utunk, 1981. 31:6.
2. Dömötör Tekla: *Magyar néphit és népszokások Kelet és Nyugat között*. Ethnographia, 1964. 188.
3. Vö. Bálint Sándor: *Népünk ünnepei*. Bp., 1938.; uő: *Ünnepi kalendárium*. Bp., 1977.; Dömötör Tekla: *Magyar népszokások*. Bp., 1972.; uő: *Népszokások költészete*. Bp., 1974.; Gece Gusztáv: *A keresztény ünnepek eredete*. Világosság, 1978. 8—9:481—485.; Monica Brătulescu: *Colinda românească*. Buc., 1981. 57—64.
4. Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek — népi színjátás*. Bp., 1964. 16.
5. A. J. Gurevics: *A középkori ember világképe*. Bp., 1974. 90.; Mihai Pop: *Obiceiuri tradiționale românești*. Buc., 1976. 33—71.
6. Mihail Bahtyin: *A szó esztétikája*. Bp., 1976. 311.; továbbá uő: *A karneváli világszemlélet*. Világosság, 1978. 8—9:555.; uő: *François Rabelais*. Buc., 1974. 5—68.
7. Marót Károly: *Szent Iván napja*. Ethnographia, 1939. 254—296. A téli, de főleg a nyári napfordulóhoz fűződő szokásokról lásd James Frazer: *Az aranyág*. Bp., 1965. 347—366.
8. Lajos Árpád: *Este a fonóban*. Bp., 1974.
9. Salamon Anikó: *Egy büntető rítus jelentései*. In: *Mindennapi közlésvilágunk*. Tett, 1979. 3:23—24.; uő: *Életbe játszott hagyomány. Egy rítus felhasználata*. Korunk, 1981. 1:21—27.; vö. továbbá Traian Herseni: *Forme străvechi de cultură populară românească*. Cluj, 1977.

NAGY OLGA

A halál az élet rendjében I.

Szemponatok egy népi thanatológiához

Az európai kultúrát igazán nem lehet azzal „vádolni”, hogy a halált „természeti törvény”-nek tekintené. Még kevésbé azzal, hogy magáévá tenné azt az imperatívuszt, melyet Kunt Ernő a társadalom, illetve a kultúra „alapvető feladata”-ként jelöl meg: azt tudniillik, hogy tagjait a halálra felkészítse, hozzásegítse ahhoz, hogy szembenézessen az elmúlás tényével.¹

Korunk ellentmondásosságára jellemző, hogy ugyanakkor éppen a magas kultúrában és éppen a modern tudomány oldaláról fogalmazódott meg az igény a halál „természetes” elfogadására.²

Másfelől ugyancsak Kunt Ernő utal arra, hogy a keleti kultúrában, de Európában is, a népi kultúrákban jól kimutatható a halálhoz való természetes viszonyulás. Ez a természettől még el nem távolodott felfogás — ellentétben a „tudományossal” — a természetet nem legyőzendő riválisnak tekinti, hanem olyan, az ember akaratától független külső erőnek, amelyhez igazodni kell. S erre életösszötöne tanítja.

Vizsgálatom egy protestáns faluközösségre terjed ki. A protestáns falvak a katolikus falvakhoz képest viszonylag racionálisabb magatartásukkal tűnnek ki több kérdésben — így a halálhoz való viszonyulásban — is.³ Bár az említett vizsgálatot Havadon végeztem el, ahol ez szükségesnek látszott, más falvakban szerzett tapasztalataimat is felhasználtam.